

Isten megélhetése - Martin Buber: Haszid történetek (könyv)

1665-ben a Szentföldön megjelent a Messiás. Európa zsidósága Hamburgtól Szalonikiig, Vilnától Odesszáig egy emberként készült a megváltásra. Sokan eladták vagyonukat, szertelen ünneplésbe kezdtek. A Messiás előbb elvett egy világszép leányt, majd bejelentette: a következő évben megdönti a török szultán uralmát, és összegyűjti hitsorsosait a diaszpórából. Erre a szultán lefogatta és választás elé állította a megváltót: vagy áttér az iszlámra, vagy kivégezteti. Sabbatáj Cví, az ekkor negyvenéves, szmirnai születésű, mániás-depressziós férfi az előbbit választotta. Még tíz évig élt Muhammad effendi néven, színleg muszlimként, eleinte állami kegydíjas volt, végül száműzték Albániába. Akárcsak a síiták rejtőzködő imámja, Sabbatáj Cví sem halt meg hívei szemében. Áttérését áldozatnak tekintették. Majd visszatér és eljön újra, mondták, ha az idegen vallás poklaiba alászállva összegyűjti az ott fogságban lévő isteni szikrákat.

Ne siettesd!

Az isteni szikrák még a teremtés első pillanataiban keveredtek össze az anyagi természetű sötétséggel, és bár azóta több kísérlet is történt a hiba helyrehozatalára, a Kísértő közbeavatkozása a Paradicsomban, aztán a nép aranyborjú-tisztelete a Szináj-hegy tövében megghiúsította Isten ilyen irányú igyekezetét. Szerencsére a zsidó hagyományon belül máig élő az a felfogás, mely szerint a halandó az Örökkévaló munkatársa, tehát gondolatban, szóban és tettben arra kell törekednie, hogy a lezuhant szikrákat visszajuttassa eredeti fényhazájukba, helyreállítsa a rendet, más szóval, hogy a Földet közelítse az Éghez. Mit jelent ez a gyakorlatban? Az "út megkészítését" a vallásos élet tisztasága révén. Vagyis mind a 613 parancsolat (előírás és tiltás) betartását, az Írás buzgó tanulmányozását, a bölcsesség megismerését. A Messiás eljövételét siettetni azonban nem szabad, nem lehet.

Ám e türelmes tanulásra építő rabbinikus hagyomány alól a történelem kihúzta a talajt. A konzervatív vallástudósi attitűd tekintélye még élt, de közösségi hatékonysága már nem volt a régi. Mert ha egy világ apokaliptikus, akkor nem kell prófétának lenni ahhoz, hogy az ember folyton szörnyűséges jelenéseket lásson. És

a Kárpátoktól keletre eső domb- és sík vidéken a XVII-XVIII. században hatalmi vákuum támadt: török, tatár, kozák, orosz, svéd hadak vonultak, raboltak, öldököltek, gyújtogattak. Senki sem lehetett biztos a holnapja felől, százezrével vesztek oda a zsidók. Égő otthonok, földönfutó családok: ilyen körülmények között nehéz nem a világ végére gondolni, nehéz nem áhítani a Messiás jövetelét.

A Baal Sém Tóv

Különösen a kozákok, később a hajdamákok pogromjaitól sújtott ukrajnai közösségek várhatták már a megváltást. Közéjük érkezett a karizmatikus vezető, Jisrael ben Eliezer. Jisrael (Izrael) rabbi autodidakta módon képezte magát, titokban. Fiatalon segédtanítószkodott, majd a Kárpátok északkeleti nyúlványai között telepedett le: ismerte a gyógyfüveket, az amulettkészítés rejtelseit, a bűvös hatású nevek használatát. Az efféle vajákos gyógyítók elnevezése: Baal Sém, vagyis a Név Ura, amely az ő esetében még kiegészült a Tóvval, ami "jó"-t és egyben nagyobb mágikus hatalmat is jelent. Azután agyaggal-mésszel kereskedett, "kricsmét" bérelt, majd már középkorú férfiként az ismeretlenségből előlépve iskolát alapított egy podóliai városkában. Jisrael rabbi olyan hatalmas szenvedéllyel mondta az imát, hogy reszketés fogta el azt, aki ilyenkor hozzáért, valamint remegtek tőle a falak, hullámozott a dézsában a víz. Általában is az imádságban megnyilvánuló istenszeretetre helyezte a hangsúlyt a tekervényes írásmagyarázatokkal szemben. Aki egyedül tanul, mondta, az a maga megélhetését nézi, aki Istent dicséri másoknak, az Isten megélhetéséről gondoskodik. Isten mindenütt jelenvaló a földön, szó sincs róla, hogy visszavonult volna a teremtésből. Az öröm és a tánc a fogság lelki felfüggesztése, a mosoly az Úr jelenlétének gyümölcse. Jisrael rabbi amolyan igazi guruként sok hívet szerzett, de a tanítványokat nagy számban a hozzá csatlakozott mezricsi Maggid (vándorprédikátor) képezte ki. Az új mozgalom tagjai haszidoknak, vagyis jámboroknak nevezték magukat, különleges gondolatolvasói, gyógyítói képességgel megáldott vezetőik a caddikok (igazak). A hívő kérőcédulával járul a szent emberhez, aki elolvassa a "kvitlit", majd imája közvetítésével jut el Istenhez a hívő kívánsága. A caddikokat kezdetben választotta a közösség, később örökletes alapon egész dinasztikiák jöttek létre: többek között a lubavicsiek, a belziek, a kockiak, a szatmáriak. Mindegyik az alapító lakhelyéről kapta a nevét.

A kabbala

Zsidó felfogás szerint a szentírásnak négy olvasata van: egy szó szerinti, egy célzásos-utalásos szint, egy mélyebb jelentésréteg és egy rejtett, misztikus értelem. Ezek mind egymásra épülnek, egymásból fakadnak, végső soron pedig harmonizálnak egymással. A Tóra olyan a hithű zsidó szemében, mint a tudás fája: a felszín gyümölcsseitől, a mondatoktól el lehet jutni a vékonyabb, személyes ágakon át a vastosabb kollektív gallyakig, végül az emberiségen, a törzsön keresztül a megismerés elvisz a szellemi gyökerekig, magáig az életadó Istenig. A misztikus zsidó felfogás szerint az 's-Értelem eredetileg betűk alakjában tartalmazta a későbbi Teremtést. (Lásd még: "Kezdetben vala az Ige...") Konkrétan az isteni ősnyelv, a héber ábécé betűinek kombinációiból jöttek létre a szellemi, majd pedig a materiális világ bonyolult rétegei. A betű azért lehetett ilyen hatalmas, mert a Törvény erejét hordozta. Előbb volt a név, és aztán lett a név viselője. Előbb volt az ábécé és a nyelvtan, aztán lettek a szavak. Az Ős-Tóra sűrített állapotban már létezett a "betűrobbanás" előtt. Anélkül, hogy e sajátos kozmológiai elképzelés igazságértékét vitatnánk (mert hát melyikünk volt szemtanúja az első héber betű szertesugárzódásának a mindenségben?), bátran kijelenthetjük: a betűkkel bűvészkedő, pihent agyú kabbalisták (a kabbala szó átvételt jelent, a hagyomány továbbvitelét) azzal, hogy a Tóra szövegét partitúraszerűen használva, szinte végtelen számú értelmesnek tetsző nyelvi alakzatot komponáltak belőle, ha mást nem, magasabb matematikai műveletek egész sorát hajtották végre, és formállogikailag olyan szintre jutottak, hogy ezt a jártasságot a kései nemzedékek a szekularizált világban akár mindenfajta teológiai tartalom nélkül is kamatoztathatták. A haszid tudósok azonban máig Isten kifürkészhetetlen szándékait kutatják a Tórában, amely egy régi bölcs szerint "fekete tűzzel íratott fehér tűzre". A haszid caddikok és tanítványaik addig nem nyugszanak, míg a sok tanulás és imádság révén testük minden porcikája azonossá nem válik a Törvénnyel (amíg az Úr úgy nem játszik rajtuk, mint hegedűvirtuóz a hangszerén). Olyan komolyan veszik az Írás kijelentéseit, hogy némelyikük elájul már attól a gondolattól is, hogy "Az Úr az én Istenem", hát még ha kimondja ezeket a világnagy szavakat. Más zsidó írástudók is tanulmányozzák a kabbala klasszikusait, de többnyire az észelvű középúthoz igazítva, annak kiegészítéseként, míg a haszidok az átélés elsődlegességét hirdetik:

az írott szó számukra holt betű mindaddig, amíg az elragadtatás tüze életre nem lobbantja benne a kinyilatkoztatást. Mert nem úgy van szerintük, hogy a Törvényt csak egyszer adja az Isten, hanem az a hatszázezer lélek, aki annak idején jelen volt a Szináj-hegy alatt, számos alkalommal (mindig más szerepben) újra testesül a zsidó történelem során, és mindannyiszor újra eljátssza (más körülmények között) az őseseményt, és ha igazán Isten felé törekvő, akkor nap mint nap átveszi az Úrtól "a szív Tóráját". Így válik a zsidó történelem jelképek sorává, így lesz az egyénből zsidó archetípusok ismétlője: új Mózes, új Dávid, új Sámuel. A zsidó lélekvándorlás nem egyéb, mint multiplikált pszichodráma, sorskorrekció, messiási kísértésekkel.

Harmadik út

Északon, Litvániában urbanizáltabb körülmények között éltek a XVIII. századi zsidók, komolyabb Talmud-iskolák működtek, mint a pogromok szétzilálta ukrainai és galíciai, inkább falusias közösségekben. Nem csoda, ha a "litvánok" gyanakodva figyelték a haszidizmus terjedését. Nem mintha a haszidok bármiféle újítást vezettek volna be a szertartások terén, és hát tanulni is úgy tanultak, ahogy bárhol másutt a zsidók: éjt nappallá téve, két ujjuk közé szorítva a gyertyát, hogy el ne aludjanak. Mindazonáltal a kelleténél teátrálisabbnak tűnt a haszid hitélet: vagy azonnal transzba esett az írásmagyarázó, vagy órákig kellett várni, míg megszállja az ihlet; azután gyerekeket táncoltattak asztalon, maguk is ugrabugráltak bolondos rabbijukkal egyetemben, végül közösen pálinkáztak, a caddikok pedig jövődőt mondtak, gyanúsán vajákkoltak, tán még a Messiás jövetelét is számítgatták, pedig az szigorúan tilos volt a vallási konvenciók szerint. A vilnai (Vilniusz) Elija rabbi kongresszust hívott össze, és 1772-ben, Lengyelország első felosztásának évében eretneknek bélyegeztette és kiátkoztatta az új irányzatot. "Üvöltve mondják a >>Halljad, Izrael!!let-európai zsidó városkában, a "stetl"-ben mintha megállt vagy alig haladt volna az idő. A népi nyomor igazi humusza maradt a képzeletnek. Minél módosabbak lettek, minél arisztokratikusabban éltek, palotában lakva, igazi udvart tartva, zarándokhelyeket működtetve a belzi vagy zadagórai caddikok, annál erőteljesebb dicsfény vette körül karizmájukat. A késő középkori bensőséges vallásosság idővel tömeges ájtatosságba torkollott, a plebejus kisközösséget a XIX. század végére valóságos kasztrendszer váltotta fel. Legfelül trónolt uralkodóként a caddik, az ő fényében sűtkérezett a vékony gazdag vállalkozói és értelmiségi réteg, a

"sejne jidn", alul pedig a civilizálatlan sokaság, a "proszti"-k. A haszidok tengerentúli és izraeli maradékainak adományai tartják ma is sztárustátusban a szent vezetőket, a "rebbeket".

Az életre

Mennyire más hangot ütött meg hajdan a berdicsevi Lévi Jichák rabbi, midőn Ábrahám szellemében üzletet ajánlott az Úrnak, mondván: "Világ Ura, te csak jöttél-mentél Tórácskáddal, de, akárha rohadt almát árulnál, senki se kapott a portékádon, amíg mi, Izrael népe el nem fogadtuk tőled. Tudjuk, hogy Te bőviben vagy a megbocsátásnak, de mihez kezdenél vele nélkülünk, bűnösök nélkül? Ezért hát cseréljünk. Mi, gyarlók a bűneinket adjuk, Te pedig a bocsánaton és engesztelésen felül még életet, gyermeket és élelmet is adsz nekünk, hiszen Te jobban ránk vagy szorulva."

A lizenszki Elimelekh rabbi pedig egy híve érdekében, aki nem tudta összeszedni a hozományt a lányának, egyenesen perre ment az Úristennel. "Mert micsoda szövetség az, ahol a nép tartja magát a parancsolatokhoz, a parancsolatok adója pedig nem gondoskodik róla, hogy a népet ne sanyargassák világi hatalmak?" A tárgyalótermet a vádlott (Minden Világok Ura) a bíróság tanácskozásának ideje alatt sem hagyta el, ámbátor felszólították erre. A hívek a pert követően összeadták a hozományra valót, az ítéletnek pedig szélesebb körben is meglett a foganatja: állítólag három nap múlva II. József kibocsátotta a zsidók megkülönböztetését eltörlő türelmi rendeletét.

Mintegy százhatvan évvel később, amikor Auschwitzban a különleges szolgálatot teljesítő foglyok, az ún. Sonderkommando tagjai a "vetközöbe" kísérték az érkező zsidókat, két kárpátaljai öreg haszid megkérdezte az egyik "sonderes"-től, hogy eljött-e a halál előtti bűnvalló ima ideje, mire a "sonderes", maga is vallásos zsidó, némán bólintott. A haszidok erre imádkozni kezdtek, majd elővettek egy üveg vodkát, mondván, "Le chaim", ("Az életre!"), odakínálták a zokogó "sonderes"-nek, biztosították róla, megértik őt, neki élnie kell még, azzal emelt fővel mentek tovább, a gázba. A "sonderes" elpusztult, a történet fennmaradt.

Egy hangon

Bartókkal és Kodályal egy időben kezdte összegyűjteni és feldolgozni a haszid "folklórt" a zsidó vallástudomány nagy huszadik századi alakja, Martin Buber. Nem fonográffal és kottapapírral dolgozott, habár akkor még bőven éltek adatközlők, hanem a már kiadott héber és jiddis nyelvű "legendairódalom"-ból merített. Feltett szándéka volt bemutatni a nyugati zsidóságnak és kereszténységnek, hogy a racionálisnak, érdekelvűnek minősített zsidó lélekben is jól megfér a misztika. Nem törekedett sem szó szerinti hűségre, sem a hangütés és az élőbeszéd sajátosságainak megőrzésére, ellenkezőleg: a cikcakkokat kiegyenesítette, az érdeset lesimította. A jiddis fordulatok, a különböző nyelvek tarka egyvelege, a vastkosabb kifejezések ezzel kiszűrődtek és el is veszték számunkra. Viszont az időközben kiirtott kelet-európai haszid kultúra bekerült a magas irodalom vérkeringésébe. Buber haszid történetei azonnal érthetőbbé teszik Kafkát, Schulzot, ugyanakkor aki nem hívő zsidó, illetve nem járatos a judaisztikában, az számos falba ütközik a történetek olvastán. Mivel a caddikok (csodarabbik) köré szőtt legendák zöme vallásos szituációhoz kötődik, valamilyen hitéleti finomság körül forog, vagy éppen misztikus többlettartalmakat sejtet, a laikus olvasón a jelentékeny számú jegyzet ellenére sokszor vesz erőt tanácstalanság. Máskor pedig mintha épületes példázatnak elég volna egy-egy anekdota, hiszen mondjuk szerénységre, alázatra nevel, ám történetnek kissé vékonyka, ráadásul Buber végig *egy* hangon beszél, pedig világosan érződik, hogy pl. a berdicsevi Lévi Jichák rabbi sokkal izgágább személyiség lehetett, mint mondjuk a lublini Látó. Rácz Péter fordítása híven tolmácsolja ezt a humor nélküli, kicsit száraz buberi "hochdeutscho". A *Haszid történetek* mintegy másfél ezer darabja most második kiadásban, egyetlen vastag kötetbe tömörítve jelent meg.

A híd

A néhai zablutowi (Galícia) haszidok szerint a Messiás eljövételének biztos jele az lesz, hogy a városkájukban álló vasszerkezetű híd mellett még egy híd ível majd át a Prut folyó felett. Hogy miből készül az új híd? Nem vasból öntik, nem is fából ácsolják, még csak nem is kőből rakják. Az új híd papírból készül, igenis abból, olyan lehetővékony hártypapírból, amilyenből cigarettát szokás sodorni. A kétkedők, az istenkáromlók, a hitehagyott apikojreszek persze csak nevetni fognak rajta, és a vashídon kelnek át, amikor elindulnak az Ígélet Földjére. De a vashíd beszakad

alattuk, és a hitetlenek mind vízbe fúlnak. A hithű jámborok azonban bizakodó szívvel vágnak neki a papírhídnek, és hallelujázva vonulnak egyenesen az örök életbe.

Nem árt, ha tudjuk: a történet születése idején Zablotowban dohánygyár működött. Ez volt az egyetlen üzem a stetlben: ez biztosította a hívők és rajtuk keresztül Isten megélhetését.

Legfrissebb híreink szerint a vashíd azóta eltűnt, a papírhíd viszont mintha ma is ott ívelne a Prut habjai fölött.

Atlantisz, 2006, 828 oldal, 4895 Ft

Halasi Zoltán